

- vnější sandhi:
  - ah | /znělá-V/- > -ó dévah dhávati > dévó dhávati (bůh běží)
  - ah + a > -ó dévah adhávati > dévó 'dhávati (bůh běžel)
  - ah | /V-a/ > -a vihagah utpatati > vihaga utpatati (pták vzlétá)
  - áh | /znělá/- > -á déváh dhávanti > dévá dhávanti (bozi běží)
  - Vh | /znělá-r/- > -r agnih dahati > agnir-dahati (oheň hoří)
  - Vh | r- > -V_d agnih rakšati > agni rakšati (oheň ochraňuje)
  - h | t- > -s dévah tatra > dévas-tatra (bůh [je] tady)

+ mnohá a mnohá další

(vnější sandhi takový rozsah a variantnost, že ho lze s jistou mírou nadsázky považovat za sekundární ohýbání – tvar slova se primárně určuje podle jeho syntaktické funkce ve větě a sekundárně dle bezprostředního fonetického okolí)

morfologie:

jméno

- rozlišuje 8 pádů, 3 čísla (singulár, duál, plurál) a 3 rody (M, F, N)
- adjektiva mají shodu ve všech kategoriích s řídícím členem
- existuje několik deklinačních subtypů, částečně podle rodu:
  - a-kmeny mužské (-ah) a střední (-am), ženské á-kmeny
  - polovokalické krátké kmeny (i-kmeny a u-kmeny) pro všechny rody (s drobnými proměnami)
  - polovokalické dlouhé kmeny (í-kmeny a ú-kmeny) pro feminina
  - ter-kmeny (činitelská a příbuzenská jména) pro všechny rody
  - konsonantické kmeny pro všechny rody

pád/číslo	singulár	duál	plurál
nominativ	dév-a-h	dév-áu *	dév-á-h *
genitiv	dév-a-sya (X)	dév-ay-óh X	dév-á-nám
dativ	dév-áy-a	dév-é-bhyám +	dév-é-bhyah +
akusativ	dév-a-m	dév-áu *	dév-á-n (* - neutra)
vokativ	dév-a	dév-áu *	dév-á-h *
lokativ	dév-é	dév-ay-óh X	dév-é-šu
instrumentál	dév-é-na	dév-é-bhyám +	dév-áih
ablativ	dév-át (X)	dév-é-bhyám +	dév-é-bhyah +

pozn.: znaky X, *, + označují pády, které jsou či často bývají v rámci daného čísla synkretické

pád: Pády se vyjadřují, jak vidno z tabulky, flektivními koncovkami (které nesou informaci o čísle a často i o rodě) připojovanými buď za kořen (konsonantické a zřejmě polovokalické kmeny) nebo za thematický vokál (jehož původní funkce není známa a nejspíše nepřekonala PIE období, synchronně pomáhá rozlišit rod). Funkce pádu je vyjadřování syntaktické funkce slova, avšak pády v sanskrtu ještě nejsou zcela gramatikalizované (či spíše syntaktisované) a mají i čistě sémantické funkce (vyjadřované bez adposic):

genitiv: posesivita v širokém slova smyslu

dativ: beneficiens; vyjadřuje i účel či prospěch

akusativ: přímý předmět; vyjadřuje i směr či cíl; tvoří některá adverbia

lokativ: vyjadřuje místo a čas

instrumentál: činitel pasivního děje; vyjadřuje i sociativitu

ablativ: odpovídá na otázku „od koho?“, ale slouží i k vyjádření důvodu

Čistě syntaktickou funkci mají tedy pouze nominativ a rekněmež genitiv. Z adverbialních pádů pak zejména akusativ hezky ukazuje diachronně sémantický vývoj od směru (tedy např. směru činnosti vyjádřeného slovesem) k pozdější čistě syntaktické funkci vyjádření přímého předmětu. V sanskrtu skutečně ještě převládá jeho adverbialita, jelikož se pád používá i u sloves dicendi pro vyjádření, *ke komu* se hovoří, ale i u jiných sloves:

1) *vipr-ó*

kněz-NOM.SG.M

dév-a-m

bůh-M-ACC.SG

šatr-u-bhir

nepřítel-th.-INST.PL

yadž-a-t-i

obětovat-IND-3.SG-Pres

„Kněz obětuje bohu nepřátele“ („Kněz uctívá boha nepřáteli“?)

rod: Rozdělení rodů nemá již žádný absolutní sématický klíč, i když lze některé tendence vyzorovat, přirozeně živé bytosti mívají adekvátní rod (s obvyklým rozlišením příznakovosti), neživé entity zase bývají neutra (shoda nominativu a akusativu plyne z toho, že jde o prototypické větné předměty). Jinak jsou rody nesené různými sufisy (např. „město“ je „nagaram, n.“ i „nagarí, f.“).

zájmeno:

- má většinu jmenných pádů, zájmena ale nemají vokativ a zvrtná zájmena ani nominativ
- zájmena osobní lze použít i v blízkém ukazovacím smyslu, zájmena ukazovací ve vzdáleném
- tázací a vztažná zájmena se rozlišují (tázací na k-, vztažná na j-), neurčitá se tvoří sufixací tázacích

sloveso:

Rozlišuje 3 osoby, 3 čísla, 3 způsoby, 3 časy, (v indikativu), 3 vidy (v préteritu a v optativu), 3 rody a navíc má několik produktivních derivací dalších kategorií (desiderativa, kausativa, intensitiva, participia, přechodníky, infinitiv)

čas: Nejsnazší rozlišení je mezi présentem a préteritem, présens se tvoří sufixací morfému -i za osobní koncovku (a v některých případech s ní splývá), préteritem pak augmentem (přímnožkem) a- prefixovaným před slovesný kořen (tedy mezi kořen a předponu) krom perfekta:

2) dháv-a-t-i

běžet-IND-3.SG.ACT-PRES
„běží“

3) a-dháv-a-t

PRET-běžet-IND-3.SG.ACT
„běžel“

4) da-dháv-a

PERF-běžet-3.SG.ACT.PERF
„běžel“

Futurum se tvoří sufixací sigmatického morfému za slovesný kmen (původem jde o desiderativa). Tato forma ale nepatří k nejfrekventovanějším, futurum se často nahrazuje optativem.

vid: Sanskrtské sloveso ztratilo významové rozlišení vidu, či je alespoň již nejsme schopni excerpovat (v distribuci rozdílů téměř nejsou). Původní vidy se tedy rozlišují jen morfologicky a to v optativu a v minulých časech indikativu. Každý vid má svůj specifický kořen, který se odvozuje různými způsoby:

Presentní (imperfektivní) kořen: nasální infixace, změna vokalického stupně,...

Aoristový (perfektivní) kořen: změna vokalického stupně, sufixace, reduplikace,...

Perfektový kořen: reduplikace prvního kořenového konsonantu, samprasárana,...

kořen kšip-, kšipati (vrhat):

5) a-kšip-a-t

PRET-vrhat-IND-3.SG.ACT
vrhal (imperfektum)

6) a-kšáip-s-ít

PRET-vrhat-AOR-3.SG.ACT
vrhal (aorist)

7) cí-kšép-a

PERF-vrhat-3.SG.ACT-PERF
vrhal (perfektum)

způsob: Tři způsoby jsou indikativ, imperativ a optativ. Indikativ se používá k vyjádření děje skutečného, imperativ se používá k rozkazům a vyjádření přání (rozlišuje všechny osoby i čísla), optativ k vyjádření přání, zdvořilé žádosti, budoucnosti i podmínky – jeho příznakem je suffix -i-, které se obvykle stahuje s vedlejšími kmenovým -a- na -é-. Vedle těchto způsobů se vyskytuje velmi zřídka i „kondicionál“, který se tvoří připojením minulých koncovek k sigmatickému futuru, vyjadřuje obvykle neuskutečnou podmínku v minulosti.

rod: Sanskrit rozlišuje tři kategorie sloves podle toho, jak s rodem nakládají:

normální slovesa – rozlišují aktivum a pasivum, vesměs jde o slovesa transitivní, ale ne nutně

mediální slovesa – mají pouze medium, obvykle jde o intransitiva, ale ne nutně

deponentní slovesa – mají pouze pasivum, jde obvykle o transitivní slovesa

Od jednoho slovesného kořene je však často možno vytvořit slovesa mající všechny rody, jelikož prefixací se mění význam slova a často sloveso přechází k mediálním. Medium se tvoří od téhož kořene jako aktivum spojeným s mediopasivními koncovkami, pasivum má obvykle kořen v jiném stupni (někdy i supletivní), suffix -ya- a koncovky mediopasiva

vad-, vadati – říkat	aktivum (říkám)	medium (hádám se)	pasivum (jsem říkán)
1.sg.	vad-á-m-i	(vi)-vad-é (< -a-i)	ud-y-é (< -ya-i)
2.sg.	vad-a-s-i	(vi)-vad-a-s-é (< -sa-i)	ud-ya-s-é
3.sg.	vad-a-t-i	(vi)-vad-a-t-é (< -ta-i)	ud-ya-t-é
1.du.	vad-á-va-h	(vi)-vad-á-vahé	ud-yá-vahé
2.du.	vad-a-tha-h	(vi)-vad-é-thé (< -a-itha-i)	ud-y-é-thé
3.du.	vad-a-ta-h	(vi)-vad-é-té (< -a-ita-i)	ud-y-é-té
1.pl.	vad-á-ma-h	(vi)-vad-á-mahé	ud-yá-mahé
2.pl.	vad-a-tha	(vi)-vad-a-dhv-é (< -dhva-i)	ud-ya-dhv-é
3.pl.	vad-a-nt-i	(vi)-vad-a-nt-é (< -nta-i)	ud-ya-nt-é

ostatní:

Sanskrtské sloveso krom mimořádně bohaté a komplikované flexe umí také bohatě a komplikovaně derivovat. Každé sloveso umí vytvořit několik participií: présens, futurum a perfektum aktiva i média a minulé trpné přičestí. Minulé trpné přičestí však může ještě depasivisačním sufixem -vant- převést na činné přičestí. Tato přičestí vyjadřují všechny jmenné kategorie (v zásadě jde o adjektiva).

<i>drś-</i> paśyati (vidět, zřít)	<i>labh-</i> , <i>labhaté</i> (získávat)	
8) paśy-á-n, paśy-a-t-í, paśy-a-t „zřící“, m., f., n.	labh-a-mán-a-h, labh-a-mán-á, labh-a-mán-a-m „získávající“, m., f., n.	part. prés. akt./mp.
9) drak-śya-á-n, drak-śya-t-í, drak-śya-t „který uzří“, m., f., n.	lap-śya-mán-a-h, lap-śya-mán-á, lap-śya-mán-a-m „který získá“, m., f., n.	part. fut. akt./mp.
10) da-drś-vá-n, da-drś-uš-í, da-drś-va-t „uzřevší“, m., f., n.	lébh-i-vá-n, lébh-uš-í, lébh-i-va-t „získavší“, m., f., n.	part. fut. akt./mp.
11) drś-T-a-h, drś-T-á, drś-T-a-m „uzřevší“, m., f., n.	lab-dh-a-h, lab-dh-á, lab-dh-a-m „získaný“, m., f., n.	part. perf. pas.
12) drś-T-a-vá-n, drś-T-a-va-t-í, drś-T-a-va-t „uzřevší“, m., f., n.	lab-dh-a-vá-n, lab-dh-a-va-t-í, lab-dh-a-va-t „získavší“, m., f., n.	part. perf. depas.

Další derivací je kausativum, tedy přidání dalšího činitele do děje. To se obvykle tvoří změnou stupně slovesného kořene a připojením sufixu -aya-. Výsledkem je zcela nové sloveso, které může nabývat všech morfologických tvarů... Některá takto vytvořená slovesa se pak lexikalisují. Podobně se tvoří i slovesa denominální.

<i>kořen mr-</i> (mřít)			
13) Nrp-a-s Král-M-N.SG „Král umírá (pod) ranami nepřítel“	śatr-ó-r nepřítel-th.-G.SG	prahár-é-bhyó rána-th.-ABL.PL	mří-ya-t-é mřít-PAS-3.SG-PAS.PRES
14) Śatr-u-r Nepřítel-th.-N.SG „Nepřítel zabíjí svými ranami krále“	nrp-a-m král-th.-ACC.SG	sva-prahár-air 3.SG-rána-INST.PL	már-aya-t-i mřít-CAUS-3.SG-PRES
15) Nrp-ó Král-N.SG.M „Král nechává sluhy, aby zabili nepřítel“	dás-á-ñ sluha-th.-ACC.PL	śatr-u-m nepřítel-th.-ACC.SG	vy-á-pád-aya-t-i roz-k-padat-CAUS-3.SG-PRES (= zabít)

Jinou derivací je tzv. desiderativum, tedy nové sloveso vyjadřující touhu konat děj vyjádřený kořenem. Tvoří se reduplikací a přidáním sigmatického sufixu (podobného jako u futura)

16) Nrp-ó Král-N.SG.M „Král touží rozkazovat sluhům“	dás-á-ñ sluha-théma-ACC.PL	śi-śás-i-ša-t-i redupl.-rozkazovat-théma-DES-3.SG-PRES
---	--------------------------------------	--

Zajímavé je, že některá slovesa denominální mají totožný význam touhy, ale gramatikové uvádějí, že i od nich lze vytvořit desiderativa. Desiderativa jako taková pak mají vlastnost, že reduplikací vyjadřují intenzitu přání a takovou reduplikací je možno provést víckrát u více morfémů...

17) Nrp-a-h Král-th.-N.SG.M „Král touží po synovi“	putr-íya-t-i syn-CAUS.-3.SG-PRES	Nrp-a-h Král-théma-N.SG.M „Král touží po synovi“	putr-íy-i-ša-t-i syn-CAUS-th.-DES-3.SG-PRES
18) Nrp-a-h Král-théma-N.SG.M „Král strašně hodně moc touží po synovi“	pu-pu-ti-tr-í-yi-yi-ša-t-i redupl-syn1-redupl.-syn2-CAUS1-redupl.-CAUS2-th.-DES-3.SG-PRES		

Poslední podobně zábavnou derivací je intensivum/frekventativum, vyjadřující častost, intenzitu či obtížnost děje.

19) Y-atra dharm-ó REL-místo zákon-N.SG.M	bhav-a-t-i,	t-atra	sukh-a-m	dar-í-drś-ya-t-é DEM-místo štěstí-th.-N.SG.N INT.-th.-zřít-PAS-3.SG-PAS.PRES
„Kde je zákon, tak vždy bývá vidět štěstí“				

morfologická typologie:

syntetičnost:

Greenbergův index syntézy: $M/W = 461/136 = 3,39$ (Greenberg 1954 udává 2,59 pro sanskrt, 1,68 pro angličtinu), což spadá podle Greenberga mezi „polysyntetické jazyky“, tedy jazyky s extrémně vysokou mírou syntézy.

fúsování:

Sanskrt je rovněž velmi silně fúsonální jazyk:

- morfémy se poměrně obtížně segmentují (zejména pak s ohledem na komplikované vnitřní i vnější sandhi)
- často nesou několik funkcí naráz
- jejich funkce se poměrně špatně určuje zcela přesně (např. non-aktivní koncovky pro medium a pasivum), postavení thématických vokálů a interfixů v systému (zejména v koncovce -a-h, kde théma nemá zdánlivě žádnou funkci, jelikož se vyskytuje jak v maskulinu tak neutru a-kmenů, a kde -h nese jen funkci nominativu singuláru, avšak dohromady z nich jednoznačně vyplývá, že se jedná o nominativ singuláru maskulin, jelikož -h v zásadě nese i funkci non-neutra)
- existuje mezi nimi poměrně častá allomorfie vázaná na morfologické okolí (různé ablautové stupně kořenů substantiv a zejména pak sloves), což dosahuje téměř nebetých rozměrů u některých reduplikovaných forem (desiderativ)

H/D značení:

- silně převažuje D-značení
- jedinými příklady H-značení je vyjádření osoby a čísla subjektu na slovese a občasná prefixace osobního zájmena v přívlastňovacím smyslu (tvatputrah – tvůj syn x tava putrah – syn tebe)
- H/D-značení lze najít u vztažných souvětí, kde vztažná věta je značena nějaký relativem, zatímco věta hlavní obligatorně obsahuje adekvátní demonstrativum (viz př. 19)

syntax:

alineace:

primární: Sanskrt patří mezi typické nominativně-akusativní jazyky – podmět věty je vždy v nominativu nezávisle na počtu větných aktantů

sekundární: Ačkoliv převažují slovesa s přímým a nepřímým předmětem, nalezneme mnoho případů, kdy jsou „téma“ i „cíl“ značeny shodně kvůli adverbialní povaze akusativu. Některé konstrukce naopak připomínají spíše primární a sekundární předmět (viz př. 1)

posse:

- possessor v genitivu
- speciální possessivní zájmeno
- zájmenný prefix
- predikace s genitivem
- sloveso „mít“ neexistuje

slovesled:

- primárním slovosledem je SOV, ale jinak je slovosled poměrně volný, nicméně lze předpokládat, že měl své funkce z hlediska aktuálního členění
- se slovosledu typu OV pak skutečně odpovídají některé statistické predikce o slovosledu:
  - adverbiále_ rozvíjené sloveso
  - predikát_ kopula
  - nominální fráze_ adposice (postposice a postposiční spojky převažují, ale vyskytují se i předložky)
  - genitivní fráze_ rozvíjené jméno
  - relativní kause_ rozvíjený člen

písmo:

- základní jednotkou dévanágarského písma je slabika, přesto lze znak většinou rozdělit na jednotlivé komponenty značící hlásky (není to možné jen u některých komplikovaných spřežek)
- písmo naznačuje hranice slov, avšak v případě kontaktu dvou konsonantů na hranicích slova většinou dojde ke spojení slov a vytvoření spřežky (spřežky vznikají při kontaktu většiny souhlásek, písmo tak nerespektuje hranice slabiky, pouze počet slabik)
- píše se zleva doprava, ale ne vždy sekvence značek zcela respektují pořadí zvuků
- dévanágarí je fonetické písmo, zapisuje i posiční allofony jednotlivých fonémů
- latinka je všeobecně vhodnějším písmem jak pro čtení, tak pro lingvistickou analýzu sanskrtu
- dévanágarí hezky vypadá